

ФАКТЕМА ЯК СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ ФАКТУАЛЬНОСТІ У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Л.В. Онишкевич

У статті порушуються питання, пов'язані із структурно-синтаксичною моделлю фактуальності газетного дискурсу, основною одиницею якої є фактема, та ілюструються шляхи її експлікації у газетному дискурсі.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеним інтересом до проблем відображення знань у мові. При цьому в центрі уваги дослідників опиняються такі питання, як способи репрезентації знань на ментальному та мовному рівнях, типи когнітивних, тип мовних структур і механізми їх взаємодії.

Мова – важливий посередник при передачі знання і обміну досвідом між людьми, а розуміння мови як системи знаків сприяє вирішенню питань, які стосуються структури дискурсу і його категорій, шляхів концептуалізації довкілля і способів його подання в лінгвістичних моделях. Мисленнєві процеси як відображення довкілля втілюються в мовленні, а мова є інструментом, за допомогою якого відбувається процес реалізації мисленнєвого потоку, це механізм, який пов'язує ментальні репрезентації з мовними формами, а відтак відіграє важливу роль в репрезентації і трансформуванні інформації [1, 101].

Обробляючи величезний потік інформації, який надходить з навколишнього світу, суб'єкт пізнання відбирає *фактуальне* знання як репрезентацію *факту*, на основі якого формується концептуальна система мовця як система уявлень людини про світ [2; 3; 4].

Інтеграція *фактуальності* в дискурс вимагає ефективного управління інформаційними потоками та ефективного опрацювання інформації. При осмисленні довкілля мовець формує відповідні ментальні презентації, для передачі яких іншому мовцеві він творить текст, відбираючи вербальні форми, інтерпретація яких дає доступ до концептуальних репрезентацій, які мав на меті передати адресант.

Для інтерпретатора текст є системою знакових форм, які найповніше відображають авторський задум, максимально відповідають типу адресата, входять в його знакову систему і смисловий код. Розпізнавання знаків дозволяє адекватно сприймати і розуміти текст та концепт, який втілений в ньому у [5; 6].

Проблема знаходження правильного набору моделей інтерпретації та їх вибір є надзвичайно важливими. Вдала модель може відрізнитися в деталях чи параметрах опису, але бути достатньо ідентичною на такому рівні структури, який торкається головних компонентів і їх взаємозв'язків [7, 82].

Невід'ємною складовою будь-якої інтерпретативної моделі є структура як фундамент, що уможливило діалектичний зв'язок форми і змісту. Відтак наше завдання полягає у поділі системи на одиниці, пояснення яких спрощувалося б роздільним описом їх внутрішнього структурування і взаємодії, і зазначенні тих з них, які є релевантними для визначення структури *фактуальності газетного дискурсу*.

Формальні структури вираження *фактуальності* проявляються в *тексті* як системно-структурній одиниці *дискурсу*, яка є певним чином організованою послідовністю мовних одиниць різних «ярусів» [6, 41] і вибудовується з одиниць нижчого рівня - речення, слова, морфеми, що дає можливість з'ясувати перелік конструкцій, які вживаються для оформлення *фактуального висловлювання газетного дискурсу*, котре є кінцевим результатом конструктивного процесу, коли мовець виробляє мовну структуру, що могла б відповідати комбінації комунікативних намірів, використовуючи наявні у мові ресурси.

На рис. 1 схематично зобразимо текстуальний простір дискурсу як сукупність синтагм різної будови та складності, які розміщені на різних інтерпретативних

рівнях, що відповідає принципу організації інформації, вираженої в них. Синтагму в системі синтаксичних одиниць розглядають як вищу стосовно слова синтаксичну одиницю, одиницю проміжного стосовно речення рівня, яка охоплює одне або декілька слів у реченні, є наслідком його змістового та інтонаційного членування, яке залежить від контексту, ситуації мовлення, експресивного забарвлення висловлювання, змісту речення [8, 252 – 253] і передає в певному контексті та певній ситуації одне поняття [9, 447].

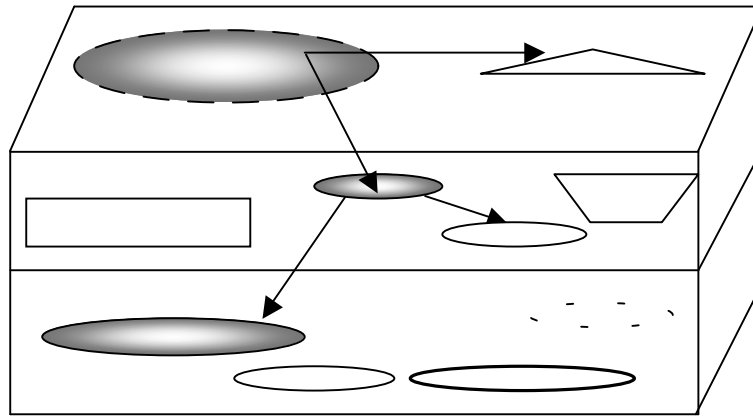

Рисунок 1

Затемнені овали – структурні одиниці, які містять в собі *фактуальну* інформацію і є проявленням *фактуальності* в дискурсі. Вони взаємодіють між собою і поєднуються в структурних моделях, які об'єднують синтагми на різних інтерпретативних рівнях, щоб забезпечити цілісне сприйняття інформації, яку вони мають донести реципієнту.

Фактуальність дискурсу проявляється в синтаксемах різної структурної та семантичної складності, в основі яких – *фактуальна пропозиція*.

Пропозиції трактують неоднозначно: об'єктивний зміст речення, на протидію змістові суб'єктивному, який виражає ставлення мовця до цієї дійсності; структуру події, ситуації, з якою співвідноситься речення; модель позначеної реченням ситуації, семантичну структуру речення, яку розглядають поза всіма суб'єктивними смислами та поза тією проекцією, якої надає реченню його відповідна формальна організація [10, 497], семантичний інваріант, спільний для усіх членів модальної і комунікативної парадигми речень і похідних від речення конструкцій [11, 401], одну із форм зберігання знання в людській психіці [12, 137].

До складу *пропозиції* входять *терми*, здатні до референції, і *предикат*, здатний набувати часових і модальних ознак, а її семантична структура вважається ізоморфною структурі *факту* [11, 401].

Фактуальна пропозиція – структура, в якій міститься семантичне ядро *факту* як концептуальної презентації осмисленої мовцем події чи ситуації, суть якої полягає в поєднанні предмета думки – *індивідуального концепта* та його проявлення – *предикатного концепта* позачасовим зв'язком предикації, який і забезпечує цілісність та функціональність *фактуальної пропозиції*.

Предикація – акт пізнання [9, 393], мовно-мисленнєвий акт виділення *індивідуального концепту* як предмета думки та *предикатного концепту* як його проявлення, а також встановлення зв'язку між ними та його вектора [13, 64], встановлюваний за посередництвом мовленнєво-мисленнєвого акту зв'язку між предметами думки, який виражається в структурі речення; це співвідношення між певною сутністю і її проявом у вигляді іншої сутності, ознаки чи дії, яке відображає в рамках висловлювання реальний чи уявний стан справ [14, 90], акт поєднання незалежних

елементів думки, які виражені самостійними словами (в нормі – *предикатом* і його *актантами*) з метою відобразити стан справ, подію, ситуацію дійсності, акт створення пропозиції [9, 393], де терми є *означуваними*, а *предикати* – *означувальними* одиницями, які приписують ознаку термам.

Синтаксичні структури, у яких вербалізується *фактуальна пропозиція*, називаємо *фактемами*, які є одиницями *фактуальності*, що на прагматичному рівні є виразниками *фактуального висловлювання* у дискурсі. Першоосновою *фактеми* є не формальна структура, а її змістовий варіант, який передає певну типову ситуацію [15, 144].

Одиниці *фактуальності* формуються відповідно до граматичних норм і правил мови, а в їх основі лежить семантична структура, яка складається з семантичних категорій *актанта* (*учасників ситуації*), *предиката*, який виражає відношення між ними та *адвербативів фактуального висловлювання*, які вказують на обставини, за яких відбувалася концептуалізована у *факті* подія.

Серед *учасників ситуації* ми виділяємо *суб'єкта* та *об'єкта дії*. *Суб'єкт дії*, або *діяч*, є семантичною категорією, що виражає її автора, який відповідає за неї і за її наслідки. Наприклад, *Sylvie Dawaele, of the San Marina shoe shop, said: "It was busy on Monday. We didn't have time to change them."* [The Times, January 2002]. Іменникова фраза *Sylvie Dawaele, of the San Marina shoe shop* виражає *суб'єкта дії*, якому належить ілюкція *It was busy on Monday. We didn't have time to change them*. Тобто у наведеному прикладі *суб'єкт дії* несе відповідальність за вербальну дію і за її зміст.

Об'єкт дії фактеми вказує на актанта, на якого спрямована дія *суб'єкта*, виражена предикатом. Наприклад, у *Iranian technicians removed UN seals from equipment at the Natanz nuclear facility and two other sites, where enrichment work had been frozen for more than two years under an agreement with Britain, France and Germany* [The Times, January 2006] *об'єктом фактеми* є *UN seals*.

Предикат – категорія, яка відповідає за мовне вираження дії чи стану, які характеризують *суб'єкт*. Наприклад, *Nick Parsons, global currency strategist at the German bank Commerzbank in London, had no doubt* [Daily Telegraph, January 2002] описує стан *суб'єкта*. *Mr Mandelson had enraged not only the Chancellor but also Tony Blair and most of the Cabinet* [The Daily Mail, November 2000] описує дію *суб'єкта*.

Адвербативи передають інформацію про час і місце події, яку передає *фактуальне висловлювання*. Наприклад, *At the weekend he told Dutch television* [Daily Telegraph, January 2002] має *адвербатив*, виражений прийменниковою фразою, яка вказує на час концептуалізованої події. У *фактуальному висловлюванні A similar interview with the minister also appeared in La Repubblica in Rome* [Daily Telegraph, January 2002] виражені прийменниковими фразами *адвербативи in La Repubblica in Rome* вказують на місце події, яка лежить в основі факту.

Центральне місце в *фактемі* відводиться *предикату*, який здатний набувати часових та модальних ознак і який вказує на характер ситуації (позначає дію або стан *суб'єкта*) та на відповідні місця для учасників ситуації (*суб'єкта та об'єкта*), які є предметами думки, спроможними до референції, зумовлює їх кількість і семантичні функції [16, 117].

Фактеми розгортаються в тексті в межах структурних схем речення, можуть збігатися з ними чи з їх частинами, але не дорівнюють їм. Наведена у прикладі *фактема* структурно відповідає синтаксемі простого семантично елементарного поширеного речення, де *суб'єкт фактеми* тотожний підметові речення, *предикат* – простому дієслівному присудкові, *об'єкти* – прямим додаткам, *адвербативи* – обставинам місця і часу. Проте категорії *підмета речення* і *суб'єкта* аналогічно іншим категоріям членів речення у порівнянні з семантичними категоріями *фактеми* не є взаємозамінними.

Збіг підмета із семантичним *суб'єктом* відбувається досить часто, але це явище не є обов'язковим, оскільки *суб'єкт фактеми* співвідноситься з *предикатом* і не співвідноситься з підметом. Наприклад, у *фактуальному висловлюванні Iran was*

*given every chance to avoid a confrontation» [Daily Telegraph, January 2006] Iran, який є підметом речення, не є суб'єктом фактеми, а її об'єктом, оскільки виражає актанта, на якого скерована дія. З іншого боку, лексема *speculation*, яка є суб'єктом фактеми *despite mounting speculation*, не є підметом речення *BRITISH membership of the European single currency is not inevitable, Tony Blair insisted yesterday, despite mounting speculation that he was preparing the ground for a "dash to the euro"* [Daily Telegraph, January 2002].*

Фактуальні одиниці виражаються синтаксичними конструкціями різного рівня складності. Структура фактеми залежить від способу експлікації її семантичних складових і зв'язку між ними.

Фактеми, семантична структура яких складається лише з суб'єкта та предиката, виражаються через поєднання іменникової фрази та дієслова. Іменникова фраза складається з іменника і його модифікаторів [17, 1 – 3]: *consumer groups claimed, the euro architects admitted, the prescience of the Werner report failed*; або з самого іменника, як у *Gus O'Donnell said* чи *chancellor has repeatedly emphasized*.

Фактема, в якій поєднується дієслово як вираження предиката та іменникова фраза як вираження суб'єкта, схожа з попередньою з тією різницею, що вектор стосунків інвертований. Така модель типова після цитатного дискурсу, коли необхідно назвати автора цитати: *"The euro is asymmetrical," concludes Dr Gliszczynski, who lectures in statistical sciences at the Podlaska Academy in the eastern Polish city of Sierce* [The Times, January 2002].

У цьому типі конструкцій високу активність проявляють іменники, які позначають власні назви та збірні іменники, які позначають групи осіб. Переважна більшість таких висловлювань описують комунікативну подію, про що свідчить семантика дієслів, які виражають предикат.

Інвертоване поєднання предиката фактеми з суб'єктом експлікується у непередикативних фактемах. Для прикладу наведемо фактему, яка має вигляд *despite + noun phrase: despite the growing clamour for an early referendum* [The Times, January 2002], предикат якої виражений дієприкметником (*growing*), є модифікатором ключового іменника фрази, що виражає суб'єкта дії (*clamour*).

Поєднання іменникової фрази з дієсловом реалізує фактему, в якій поєднуються об'єкт з предикатом. Наприклад, *Most of the money was recovered* [The Guardian, January 2002]. Переміщення об'єкта в лівобічну стосовно предиката суб'єктну позицію у результаті має ускладнення об'єктного значення суб'єктом, оскільки місце стосовно предиката – один із критеріїв, який допомагає розрізнити семантичні суб'єкти і об'єкти. Лівобічна стосовно предиката позиція має активне значення, а коли об'єкт стоїть перед предикатом, виникає суперечність, коли пасивний за змістом компонент стоїть у позиції, яка передає активне значення. Вона розв'язується шляхом нейтралізації суб'єктною позицією пасивності об'єкта, ознаки якої переходять на предикат.

Напрямок поєднання від предиката до об'єкта та відсутність суб'єкта в моделі фактеми проілюструємо прикладом *after the successful introduction of euro notes and coins on the Continent* [The Times, January 2002]. Предикатом фактеми є іменник дієслівної семантики *introduction*, а єдиним актантом у запропонованій моделі є не суб'єкт, а об'єкт *euro notes and coins*. Іменникова форма предиката зберігає логічні відношення елементарної ситуації, що в реченні набула згорненого вигляду.

Суб'єкт, об'єкт та предикат експліковані у фактемі *We don't accept coins* [Daily Mail, January 2002], де суб'єктові, вираженому особовим займенником *we*, предикат приписує відсутність ознаки дії, що передається шляхом заперечення дієслова-присудка *accept*.

Фактема, яка містить фактуальне висловлювання *The euro has increased the risk of recession in euroland* [Daily Telegraph, January 2002], має вигляд поєднання іменникової фрази *the euro*, яка виражає суб'єкт, з предикатом у формі теперішнього доконаного часу *has increased* та об'єктом у формі іменникової фрази *the risk of*

recession in euroland. Звернемо увагу на те, що прийменникова фраза *in euroland* входить у іменникову фразу, яка передає об'єкт і не є окремим компонентом фактеми.

На перетині різних синтаксем проявляються фактеми у висловлюванні *Mr O'Donnell, when challenged by one student about the nature of the assessment, replied: "Economics can never be clear and unambiguous. Ultimately, it will be a political decision."*, в якому *Mr O'Donnell* є суб'єктом фактеми *Mr O'Donnell replied* і об'єктом фактеми *Mr O'Donnell, when challenged by one student about the nature of the assessment*.

Фактема – мінімальна структурна одиниця фактуальності, яка проявляється в одиницях предикативного і непередикативного характеру. Фактеми предикативного характеру приєднують фактеми непередикативного характеру і утворюють єдине висловлювання, в якому функціонує кілька елементарних одиниць фактуальної інформації. Вибір фактеми залежить від адресанта, який з огляду на тип та релевантність фактуальної інформації відбирає моделі, які найкраще втілюють його комунікативний задум і за допомогою яких адресат інформації безперешкодно розпізнає їх.

SUMMARY

The article deals with the questions concerning the structural-syntactic models of factuality of newspaper discourse, where the main structural unit is facteme, illustrating the ways in which it is actualized in the newspaper discourse.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сорокина Т. С. Функциональные основы теории грамматической синонимии // *Вопр. языкознания*. – 2003. – №3. – С. 92 – 112.
2. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / *Язык и наука конца 20 века*. – М.: Российская академия наук, Институт языкознания РАН, 1995. – С. 34 – 73.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
4. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
5. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолinguистике текста) // *Вестн. Моск. ун-та. Сер.9 Филология*. – 1998. – №1. – С.53 – 70.
6. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
7. Виноград Т. К процессуальному изучению семантики // *Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики / Сб. статей*. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 42 – 88.
8. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
9. Лінгвістический енциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
11. Языкознание. Большой Энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
12. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филологический ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – 245 с.
13. Манаенко Г. Н. Предикация, предикативность и пропозиция в аспекте «информационного» осложнения предложения // *Филологические науки*. – 2004. – № 2. – С. 59– 68.
14. Васильева Н. В., Виноградов В. А., Шахнарович. А. М. Краткий словарь лингвистических терминов. – М.: Русс. яз., 1995. – 176 с.
15. Всеволодова М. Модели славянских простых предложений с учетом их типовых значений и речевых реализаций. Задачи и перспективы межнационального проекта // *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Вип. 13. – С. 142 – 146.
16. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
17. Miller J. An Introduction to English Syntax. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – 190 p.

Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р